

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

DOI: 10.31617/2.2024(52)04
УДК 373.091.21:642.5(477)

БАСЮК Дарія,
д. е. н., професор,
професор кафедри професійної
та вищої освіти
Університету менеджменту освіти НАПН
України
вул. Січових Стрільців, 52-А, м. Київ,
04053, Україна
daruna.b@gmail.com

BASYUK Dariya,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor of the Department
of Professional and Higher Education
University of Management of Education
of the National Academy of Pedagogical
Sciences of Ukraine
52-A, Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053,
Ukraine
ORCID: 0000-0003-1035-9941

ФЕДОРОВА Діна,
д. т. н., професор,
завідувач кафедри ресторанних
і крафтових технологій
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156, Україна
d.fedorova@knute.edu.ua

FEDOROVA Dina,
Doctor of Sciences (Food Technology),
Professor,
Head of the Department of Restaurant
and Craft Technologies
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9443-2941

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

Реформа системи шкільного харчування набуває особливого значення в період воєнного стану в Україні, оскільки стає проявом турботи держави та суспільства про майбутнє покоління, важливим елементом безпечного та здорового освітнього середовища, соціального захисту вразливих верств населення, а також підтримки психологічного благополуччя громадян через достатній доступ до здорового харчування. Метою дослідження є узагальнення науково-теоретичних підходів і практик державного управління реформою шкільного харчування у 2021–2024 рр., а також результати компаративного аналізу успішних світових кейсів з реформування шкільного харчування та визначення стратегічних пріоритетів щодо організації харчування. У статті використано комплекс теоретичних та аналітичних методів для дослідження реформи шкільного харчування в Україні за 2021–2024 рр. та визначено перспективи її

REFORMING THE SCHOOL NUTRITION SYSTEM IN UKRAINE

The reform of the school nutrition system gains special significance during the period of martial law in Ukraine, as it becomes a manifestation of the state's and society's concern for the future generation, an important element of a safe and healthy educational environment, social protection for vulnerable segments of the population, as well as support for the psychological well-being of citizens through sufficient access to healthy nutrition. The purpose of this article is to summarize the theoretical and scientific approaches and practices of state management of school nutrition reform during 2021–2024, as well as the results of a comparative analysis of successful global cases of school nutrition reform and the determination of strategic priorities regarding the organization of nutrition. A set of theoretical and analytical methods has been used to study the school nutrition reform in Ukraine over the period of 2021–2024 and to determine its development

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

розвитку на 2023–2027 рр. Висунуто гіпотезу, що через застосування інструментів критичного аналізу результатів впровадження етапів реформи шкільного харчування можна своєчасно ідентифікувати її ключові сильні та слабкі сторони, можливості й загрози, а також сформулювати стратегічні напрями для її вдосконалення. Проаналізовано основні етапи реалізації реформи шкільного харчування в Україні, висвітлено нормативно-правові, управлінські, кадрові та техніко-технологічні інновації, які втілені в сучасній стратегії організації якісного, безпечного, збалансованого харчування учнів загальної середньої освіти. Основними досягненнями реформи є принципова зміна підходів до організації та технології приготування їжі у шкільних їдальнях, запровадження нових моделей організації шкільного харчування. Значну увагу приділено розвитку кадрового потенціалу харчоблоків закладів освіти шляхом запровадження системи підвищення кваліфікації, запровадження нових професійних стандартів, покращення умов праці, розробленню методичного та інформаційного забезпечення розвитку навичок здорового харчування. Окреслено перспективні завдання реформи до 2027 р. в Україні та наведено результати матричного аналізу реформи шкільного харчування. За результатами проведеного аналізу окреслено перспективні завдання й можливості удосконалення шляхів реалізації реформи до 2027 р. в Україні, а також подальші кроки в нормативно-правовій та управлінській діяльності органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та керівників освітніх закладів щодо покращення харчування в закладах освіти.

Ключові слова: шкільне харчування, реформа, здорове освітнє середовище, здорове харчування, харчова освіта.

prospects for 2023–2027. It proposes the hypothesis that utilizing critical analysis tools on the implementation results of the stages of the school nutrition reform, it is possible to identify in a timely manner its key strengths and weaknesses, opportunities and threats, as well as to form strategic directions for its improvement. The main stages of the implementation of the school nutrition reform in Ukraine have been analysed, the regulatory, managerial, personnel, technical and technological innovations that are incorporated into the modern strategy of organizing quality, safe, and balanced nutrition for students of general secondary education have been highlighted. The main achievements of the reform include a fundamental shift in approaches to the organization and technology of food preparation in school canteens, as well as the introduction of new models for organizing school nutrition. Considerable attention is paid to the development of the human resources potential of catering units of educational institutions by introducing a system of certification training, introducing new professional standards, improving working conditions, and developing methodological and information support to promote healthy eating practices. The prospective tasks of the reform up to 2027 in Ukraine are outlined and the results of the matrix analysis of the school nutrition reform are presented. Based on the results of analysis, prospective tasks and opportunities for enhancing the implementation pathways of the reform up to 2027 in Ukraine are outlined, as well as further steps in the regulatory and managerial activities of state executive bodies, local governments, and heads of educational institutions aimed at improving nutrition in educational institutions.

Keywords: school nutrition, reform, healthy educational environment, healthy eating, nutrition education.

JEL Classification: I18, I20, I22, I28, I38.

Вступ

Широкомасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. призвело до значної гуманітарної та демографічної кризи, руйнувань інфраструктури, економічних труднощів і порушень ланцюгів постачання, що безпосередньо вплинуло на якість життя та безпеку населення. Після початку війни рф в Україні втрачено майже 4.8 млн робочих місць, а споживча інфляція в червні 2022 р. перевищила 20% (*School meals case study: Ukraine, 2024*). Понад 5 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами, а 6.5 млн знайшли притулок у різних країнах світу (*UNHCR, 2024, липень 15*). Майже 2/3 українських дітей покинули свої домівки, а близько 2 млн виїхали з України (*UNHCR, 2023, 8 вересня*). Крім того, з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну понад 2000 дітей вбиті або поранені, що становить трагічну частку

серед постраждалих; майже половина українських дітей позбавлені можливості відвідувати очні заняття у школах (UNICEF, 2024, 26 квітня). З огляду на ці та інші глобальні виклики, реформа системи шкільного харчування набуває ще більшої актуальності в контексті відновлення України, соціального захисту вразливих верств населення, а також підтримки психологічного благополуччя громадян через достатній доступ до здорового харчування. Одним з найбільших викликів реформи шкільного харчування з початком війни стало забезпечення якісним і поживним харчуванням учнів 1–4 класів та зростаючої кількості інших дітей з категорій, що потребують особливої уваги. Як наслідок, навіть у регіонах, віддалених від лінії фронту, спостерігається значний вплив на дітей. Зокрема, збільшується навантаження на місцеві бюджети через велику кількість внутрішньо переміщених осіб і дітей, що потребують додаткової підтримки. Безпека по всій країні в цілому також залишається проблемою через постійні обстріли цивільної інфраструктури. Значна частина переселенців і постраждалих від війни – це діти, яким необхідна підтримка, зокрема в забезпеченні сприятливих умов освітнього процесу, який у багатьох випадках порушений.

Серед факторів, що впливають на розвиток та здоров'я дитини, важливе місце займає харчування. Раціональна організація шкільного харчування в майбутньому матиме важливі наслідки для здоров'я дітей, зокрема сприятиме оптимальному росту та когнітивному розвитку, формуванню передумов здоров'я в дорослому віці та зниженню ризику розвитку таких аліментарно-залежних захворювань, як ожиріння (FAO, 2024). За опублікованими даними 2019 р., в Україні 26% хлопців та 14% дівчат у віці 7–17 років мали надлишкову вагу або ожиріння, а на харчові алергії й порушення засвоєння нутрієнтів – понад 11% дитячого населення (STEPS, 2019). Особливої значущості організація здорового харчування в закладах освіти України набуває під час воєнного стану, оскільки стає проявом турботи держави і суспільства про майбутнє покоління, важливим елементом безпечного та здорового освітнього середовища.

Удосконалення сучасної державної політики щодо організації шкільного харчування здійснюється завдяки науковим дослідженням, національним рекомендаціям з харчування та з погляду кращих практик розвинених країн. Вивчення досвіду ЄС щодо питань шкільного харчування дасть змогу сформулювати ідеї та визначити напрям удосконалення здорового харчування дітей шкільного віку в різних соціально-економічних контекстах (Гуліч та ін., 2019; Mates et al., 2023; Orta-Aleman et al., 2024; Celata et al., 2024). За результатами аналізу моніторингу шкільного харчування у країнах ЄС з'ясовано, що останніми роками необхідно приділити особливу увагу сприянню здоровому харчовому середовищу в закладах освіти (FAO, 2021). Рекомендація Ради Європейської комісії встановлює Європейську гарантію для дітей (Council of the European Union, 2021, June 14), яка закликає держави-члени забезпечити дітей безплатним і ефективним доступом до якісної

освіти, медичної допомоги, а також до принаймні одного здорового шкільного обіду кожного навчального дня й ефективного доступу до здорового харчування. Це є ключовим завданням для української держави на шляху до членства в ЄС.

Споживання овочів, цільнозернових продуктів і продуктів з високим вмістом ненасичених жирів у країнах ЄС, як і в Україні, є нижчим за рекомендований рівень, тоді як споживання продуктів з високим вмістом цукру, солі та насичених жирів перевищує рекомендовані рівні. Крім того, режим харчування дітей часто нерегулярний (*Kuusipalo & Manninen, 2023; Гуліч та ін., 2019*). Серед ефективних європейських практик покращання шкільного харчування є впровадження субсидованих схем додаткового забезпечення школярів овочами, фруктами, молоком у школах, а також програми харчової освіти (*European Commission, 2023*). Ефективність програм харчової освіти щодо формування здорових харчових звичок школярів важко переоцінити. Результати досліджень *FAO* підтверджують, що багатокomпонентні програми, які поєднують освітні заходи, залучення батьків і зміни у шкільному харчовому середовищі, є ефективними для покращання харчових звичок дітей порівняно з програмами, що базуються лише на освітніх компонентах. Ці комплексні підходи допомагають формувати здоровіші звички у дітей, особливо щодо споживання овочів і фруктів, і мають довготривалий вплив на здоров'я дітей (*FAO, 2021*). Результати досліджень демонструють докази ефективності заходів, спрямованих на покращання функціональних, інтерактивних і критичних навичок з харчової грамотності та грамотності з питань харчування у дітей молодшого шкільного віку (*FAO, 2022*). "Архітектура харчового вибору", або зміни в подачі та доступності продуктів у школах, підсвідомо впливає на вибір дітей і підлітків, заохочуючи здоровіші варіанти. Ці зміни можуть бути дуже ефективними в рамках багатокomпонентних програм (*Ensaft, 2021*).

Модель фінської харчової освіти "Смачна школа" має ефективний інструмент для початкових шкіл для просування здорового харчування та соціальної участі в шкільних їдальнях серед учнів (*Laitinen et al., 2023*). Зокрема це оцінювання, планування та впровадження харчової освіти в початковій школі. На вебсайті "Смачна школа" розміщено анкету для самооцінки, банк ідей з освітніми матеріалами та онлайн-тренінги для вчителів. На рівні вчителів метою "Смачної школи" є підвищення їхніх знань і педагогічних компетенцій у сфері харчової освіти шляхом онлайн-тренінгів, надання широкого набору інструментів для оцінювання, планування та впровадження харчової освіти в початкових школах. На рівні учнів метою "Смачної школи" є сприяння здоровому харчуванню, особливо під час шкільних занять, підвищення позитивного ставлення до шкільного харчування, посилення громадської участі у шкільній харчовій освіті, а також підтримка позитивного іміджу тіла та харчової компетентності. Частка учнів, які обирають збалансовані раціони шкільного харчування, збільшилась у школах, де активно впроваджувалася харчова освіта.

Наявність чітких, прозорих і зрозумілих механізмів впливу на політику щодо шкільного харчування з компонентом харчової освіти є базовою та необхідною складовою ефективної імплементації європейського досвіду в політику шкільного харчування в Україні. Найзначущими для імплементації політики здорового харчування є стратегічна та ресурсна підтримка влади та стейкхолдерів, впровадження кращих практик ЄС щодо моделей харчування, зокрема для дітей з особливими дієтичними потребами, успішного досвіду харчової освіти та розвитку харчової культури молодого покоління, сприяння формуванню здорових харчових звичок у родині та шкільному середовищі. Це, своєю чергою, сприятиме покращанню фізичної та розумової працездатності, ментального здоров'я майбутніх поколінь і посиленню позиції нашої держави у світі. Для забезпечення ефективної реалізації реформи шкільного харчування в Україні важливим є аналіз загроз і можливостей для впровадження своєчасного корегування, яке в комплексі з аналізом успішних кейсів та кращих закордонних практик дасть змогу сформулювати пропозиції для поліпшення здорового й якісного харчування дітей в закладах освіти.

Метою дослідження є узагальнення науково-теоретичних підходів та практик державного управління реформою шкільного харчування в 2021–2024 рр., компаративний аналіз успішних світових кейсів з реформування шкільного харчування й визначення стратегічних пріоритетів щодо організації харчування.

У ході дослідження застосовано комплекс теоретичних та аналітичних методів для аналізу реформи шкільного харчування в Україні за 2021–2024 рр. та визначено перспективи її розвитку на 2023–2027 рр. Аналіз наукових джерел, кейс-стаді та порівняльний аналіз містив систематичний огляд наукових публікацій, нормативно-правових актів та офіційних звітів за 2021–2024 рр. Проаналізовано нормативну базу щодо регулювання окремих складових системи шкільного харчування школярів (Указ Президента України № 195, 2020, 25 травня; Розпорядження КМУ № 988, 2016, 14 грудня; Розпорядження КМУ № 1008, 2020, 5 серпня) і визначено внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на систему шкільного харчування. Кейс-стаді та порівняльний аналіз здійснено шляхом зіставлення українського досвіду з практиками країн ЄС, зокрема Фінляндії та інших держав, що мають успішні моделі організації шкільного харчування. Зібрані дані систематизовані та проаналізовані з метою розроблення рекомендацій та стратегічних напрямів розвитку системи шкільного харчування в Україні.

Висунуто гіпотезу, що за допомогою використання інструментів критичного аналізу результатів впровадження основних етапів реформи шкільного харчування можна своєчасно ідентифікувати її ключові переваги та недоліки, можливості та загрози, що впливають на подальший розвиток, та сформулювати стратегічні напрями для її

вдосконалення. Кейс-стаді є базисом для імплементації світового досвіду підвищення ефективності організації систем шкільного харчування та формування здорових харчових звичок молоді, що сприяють формуванню здоров'я в дорослому житті.

У двох розділах основної частини статті здійснено критичний аналіз результатів основних етапів реформи шкільного харчування в Україні станом на вересень 2024 р., виявлено основні загрози і можливості для її подальшої реалізації; наведено систематизацію даних щодо формування нормативного поля організації здорового та сталого шкільного харчування, проаналізовано управлінські, кадрові і техніко-технологічні інновації, впроваджені у стратегію організації якісного, безпечного та збалансованого харчування дітей і підлітків у закладах освіти. Проаналізовано успішні кейси стратегічного планування та реалізації реформи, а також окреслено перспективи та подальші кроки для покращання харчування у закладах освіти, спрямовані на формування здорового молодого покоління українців, зниження рівня хронічних неінфекційних захворювань та розвиток правильних харчових звичок і здорового способу життя у здобувачів освіти.

1. Аналіз реформування шкільного харчування в Україні

Реформа системи шкільного харчування (надалі – Реформа) започаткована в Україні за ініціативи першої леді Олени Зеленської у 2020 р. Нормативною базою для запровадження Реформи стали: Указ Президента України "Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі" (Указ Президента України № 195, 2020, 25 травня), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 р. (Розпорядження КМУ № 988, 2016).

На думку експертів, основні проблеми шкільного харчування до реформи пов'язані зі зростанням захворюваності на ожиріння та хвороби шлунково-кишкового тракту серед дітей; недостатньо високою якістю шкільного харчування; застарілою інфраструктурою та зношеним обладнанням їдалень; низьким рівнем підготовки кухарів; відсутністю належного контролю за санітарними умовами у шкільних їдальнях; застарілими техніко-технологічними нормативами та технологічними стандартами приготування страв у школах і дитячих дошкільних закладах, що не забезпечували необхідної якості шкільного меню. Додатковими викликами були обмеженість фінансування з місцевих бюджетів і низький рівень охоплення дітей шкільним харчуванням (*School meals case study: Ukraine, 2024*).

Метою Реформи є забезпечення здорового та сталого харчування дітей в освітніх закладах, спрямоване на зміну системи харчування, включаючи рекомендації з харчування, технологічні процеси, закупівлю

продуктів, кейтерингові послуги та кухонне обладнання, а також поведінкові аспекти та суспільне сприйняття й розуміння здорового харчування та корисних харчових звичок.

Першочерговим викликом реалізації Реформи є потреба у розробленні універсального, але гнучкого підходу до подолання труднощів, з якими стикаються місцеві органи влади в управлінні продовольчим забезпеченням. Тому в серпні 2020 р. уряд України прийняв комплексний національний план дій щодо реформування та вдосконалення шкільного харчування в Україні (Розпорядження КМУ № 1008-р, 2020, 5 серпня), який визначив пріоритетні напрями її впровадження (рис. 1).

Рис. 1. Пріоритетні напрями впровадження реформи шкільного харчування в Україні

Джерело: складено авторами за (Розпорядження КМУ № 1008-р, 2020, 5 серпня).

Розроблення та створення нового, здорового меню для шкіл розпочалися у співпраці з урядом та громадськими організаціями, міжнародними партнерами. Перший (довоєнний) етап впровадження реформи у 2020–2021 рр. характеризувався фокусуванням уваги держави та громадськості на проблемах шкільного харчування, вступом України до Світової коаліції шкільного харчування, принциповими змінами до організації та технології приготування страв у шкільних харчоблоках, впровадженням нового чотиритижневого сезонного меню (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативний базис реформування шкільного харчування

Стратегічне завдання	Нормативний документ, джерело	Вимоги та особливості впровадження
Розроблення норм і порядку організації харчування в закладах освіти	Постанова КМУ "Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" (Постанова Кабінету Міністрів України № 305, 2021, 24 березня) (зі змінами)	Дотримання вимог, затверджених Кабінетом Міністрів України, є обов'язковим для всіх освітніх закладів. Енергетичний та харчовий склад їжі, включаючи вміст макро- та мікроелементів, відповідає віковим нормам харчування, встановленим Міністерством охорони здоров'я України. Планування калорійності залежить від кількості прийняття їжі в закладі (1–5 разів на день). Залежно від вікової групи (6–11, 11–14, 14–18 років) та раціону харчування передбачено різні за якістю групи продуктів
Розроблення санітарного регламенту і нормативних документів щодо розроблення, запровадження та використання постійних процедур, які базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках для закладів освіти	Наказ МОЗ України "Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти" № 2205 (2020, 25 вересня). Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України про затвердження "Методичних настанов щодо розроблення, запровадження та використання постійних процедур, які базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках в закладах освіти" № 2347 (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2020, 17 листопада). Методичні настанови щодо застосування гнучкого (спрощеного) підходу до впровадження процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР) (Міністерство економіки України, 2020, 8 квітня)	Зараз в українських освітніх закладах дозволено організовувати харчування, яке повинно відповідати всім вимогам безпеки харчових продуктів. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів відповідає за моніторинг та забезпечення безпечності харчових продуктів, зокрема щодо дотримання стандартів НАССР у закладах освіти. Система НАССР є науково обґрунтованою, що дає змогу гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації й контролю небезпечних чинників. Станом на 1 вересня 2021 р. систему НАССР впроваджено у 13 165 закладах освіти, з них у дошкільних закладах освіти – 5830 та у закладах загальної середньої освіти – 7335, що порівняно з 2020 р. збільшилося більш ніж у 2 рази (Держпродспоживслужба, 2021, 8 жовтня). Підприємства харчування закладів освіти інших областей на стадії впровадження постійних процедур, заснованих на принципах НАССР (Сологуб та ін., 2021)
Створення нового меню для шкільного харчування, розроблення збірних рецептур страв	Збірники рецептур (Знаймо. 2024, 15 квітня), Мазаракі та ін., 2021)	Створено понад 1000 рецептур страв, виробів і напоїв для шкільного харчування, адаптованих до нового санітарного регламенту, рекомендацій до шкільного харчування та смакових уподобань дітей
Забезпечення додаткового фінансування шкільного харчування	Постанова Кабінету Міністрів України № 575 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 120" (2024, 17 травня) Постанова Кабінету Міністрів України № 906 "Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 472 і від 8 листопада 2022 р. № 1256" (2024, 09 серпня) Постанова КМУ від 04.10.2024 № 1145 "Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення харчуванням учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти у 2024 році" (Кабінет Міністрів України. 2024, 4 жовтня)	Виділено 1.5 млрд грн субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання обладнання, створення та модернізацію (проведення реконструкції та капітального ремонту) їдалень (харчоблоків) закладів загальної середньої освіти Розширено перелік напрямів використання коштів з рахунку <i>United 24</i> для задоволення потреб освіти і науки МОН, що відкритий у Національному банку для надходження коштів у національній та іноземній валюті від фізичних та юридичних осіб, для відновлення та модернізації харчоблоків державних та комунальних закладів освіти та придбання товарів та послуг для забезпечення якісного харчування учнів у закладах освіти. Виділено 2 млрд грн субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на харчування учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти у 2024 р.

Джерело: складено авторами за даними офіційних документів.

В Україні прийнято низку нормативних документів щодо забезпечення якості та безпечності харчування у закладах освіти, зокрема з 01 січня 2022 р. впроваджено нові норми харчування для дітей та підлітків у закладах освіти. Відповідно до вимог сучасної нутриціології у шкільному раціоні зменшено кількість солі, цукру, тваринних жирів та збільшено норми споживання продуктів рослинного походження до 75%: овочі, злакові (каші), фрукти, ягоди, бобові й насіння. У шкільних буфетах заборонено продавати солодощі, хлібо-булочні вироби та інші продукти з високим вмістом цукру, солі та жиру, з вмістом консервантів, барвників та ароматизаторів. У закладах освіти та закладах оздоровлення та відпочинку забороняється використання/реалізація продуктів глибокої переробки (ковбаси тощо), м'ясних та рибних делікатесів, а також продуктів, що містять частково гідрогенізовані рослинні жири (трансжири).

Також запроваджено нові способи та моделі організації шкільного харчування (рис. 2). Реформа шкільного харчування передбачає введення трьох технологічних моделей організації харчування. У межах реформи МОН України спільно з ГО "Національна асоціація громадського харчування" розробили проект постанови КМУ "Про внесення змін до Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" (Постанова КМУ № 305, 2021, 24 березня), що передбачає введення трьох технологічних моделей організації харчування (фабрика-кухня, опорна кухня, базова кухня).

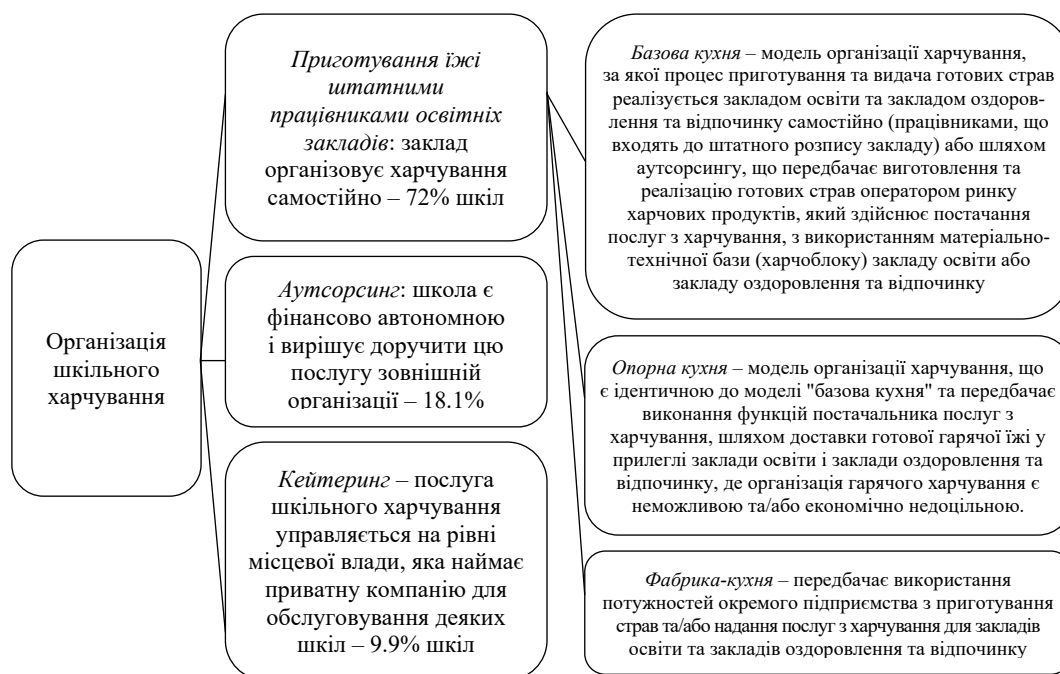

Рис. 2. Нові способи організації шкільного харчування в Україні

Джерело: складено авторами за даними (Постанова КМУ № 305, 2021, 24 березня).

Перший етап впровадження реформи розпочався у 2020 р. і був повністю реалізований до 2023 р. У ході його виконання розроблено оновлену нормативно-правову базу, забезпечення фінансування та підвищення економічної ефективності програми шкільного харчування, почалась модернізація системи шкільного харчування з використанням новітніх технологій, підвищенням енергоефективності та дотриманням стандартів *Hazard Analysis Critical Control Point (HACCP)*, здійснено підтримку працівників шкільних харчоблоків, зокрема шляхом проведення тренінгів та інших освітніх заходів, а також створено платформу "Знаймо" для інформування зацікавлених сторін щодо Реформи та інформування учнів і батьків про здорове харчування. Суттєвою підтримкою для втілення цілей реформи шкільного харчування було виділення в 2021 р. державної субвенції на впровадження спроможної школи в обсязі 1.5 млрд грн, з яких 400 млн грн спрямовано на модернізацію та поліпшення матеріально-технічної бази харчоблоків закладів загальної середньої освіти (*School meals case study: Ukraine, 2024*).

Станом на жовтень 2023 р. Міністерство освіти і науки України визначено відповідальним за реалізацію операційного плану реформи шкільного харчування. Крім того, активне залучення національних і міжнародних неурядових організацій, громадських об'єднань, активістів та експертів також сприяло прискоренню впровадженню програми шкільного харчування в Україні. У 2023 р. стратегічні цілі реформи шкільного харчування уточнені та викладені у Стратегії реформування системи шкільного харчування через чотирирічний план реалізації (2023–2027 рр.) (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 990-р, 2023, 27 жовтня) (рис. 3).

<i>Стратегічна мета</i> :забезпечення різноманітного, збалансованого і якісного харчування в закладах освіти, що сприяє соціальному захисту вразливих груп населення, формуванню у громадян навичок усвідомленого вибору здорового харчування			
<i>Стратегічна ціль 1.</i>	<i>Стратегічна ціль 2.</i>	<i>Стратегічна ціль 3.</i>	<i>Стратегічна ціль 4.</i>
Забезпечення достатнього фінансового ресурсу засновників закладів освіти для закупівель харчових продуктів чи послуг з організації харчування	Відновлення та модернізація харчоблоків закладів освіти з використанням новітніх технологічних процесів, покращення показників енергоефективності та дотримання принципів системи HACCP	Забезпечення органів місцевого самоврядування і закладів освіти достатнім штатом кваліфікованих працівників, які якісно та безпечно організують харчування і сприяють формуванню в учнів здорових харчових звичок	Свідоме обрання українцями здорового харчування

Рис. 3. Стратегічні цілі реформи шкільного харчування у 2024–2027 рр.

Джерело: узагальнено та згруповано за даними (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 990-р, 2023, 27 жовтня).

Ця стратегія стала основою для розроблення регіональних програм впровадження реформи шкільного харчування та допомоги громадам визначити пріоритетні напрями роботи:

- підвищення фінансової стабільності та інституційної спроможності (компетентність в управлінських процесах) громад;

- відновлення та модернізація харчоблоків закладів освіти з використанням новітніх технологічних процесів, покращання показників енергоефективності та дотримання принципів системи *НАССР*;
- розвиток кадрового потенціалу та підвищення кваліфікації кухарів для шкільних їдалень;
- сприяння розвитку культури свідомого здорового харчування.

Другий етап реалізації реформи системи шкільного харчування окреслено суттєвими викликами через повномасштабне вторгнення росії на територію України. Окупація Донецької, Луганської, частини Харківської, Херсонської та Запорізької областей зумовила припинення освітньої діяльності у багатьох закладах освіти, значна частина шкіл перейшла на дистанційну форму навчання. 191 заклад загальної середньої освіти зруйновано, 1603 – пошкоджено, значних пошкоджень зазнали харчоблоки (Знаїмо, 2024, 3 липня). Крім того, війна з росією призвела до зростання потреби у шкільному харчуванні як соціальному захисті для дітей, які перебувають під загрозою продовольчої безпеки. Тому двома основними пріоритетними напрямками для фінансування є забезпечення безкоштовним харчуванням учнів 1–4 класів та дітей пільгових категорій, модернізація й відновлення їдалень у закладах освіти. Основні досягнення другого етапу реалізації Реформи представлені на *рис. 4*.

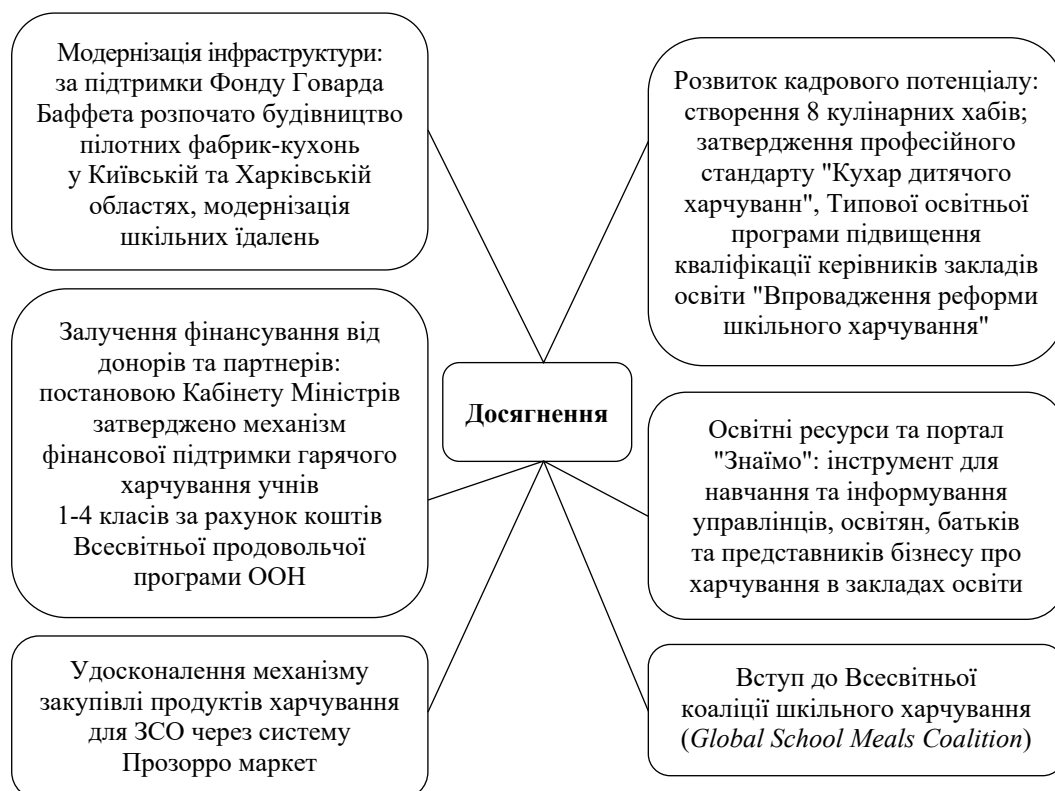

Рис. 4. Основні досягнення реформи шкільного харчування на другому етапі реалізації, 2022–2024 рр.

Джерело: складено авторами за (Знаїмо, 2024, 3 липня).

Важливим кроком у державній політиці стало декларування Кабінетом Міністрів України позиції уряду щодо приєднання до Глобальної коаліції зі шкільного харчування (*Global School Meals Coalition*) (*Resolution* № 1179, 2023, November 10).

На кінець 2023/24 навчального року в Україні функціонувало 12 599 закладів загальної середньої освіти (надалі – ЗСГО), 80% з них здійснювали освітній процес очно або з поєднанням очного та дистанційного навчання. Станом на 01.06.2024 в Україні 9508 ЗСГО надавано послуги харчування, здебільшого самостійно (рис. 5), з них за моделлю базової кухні – 5293 школи, опорної кухні – 86 (Знаймо, 2024, 3 липня).

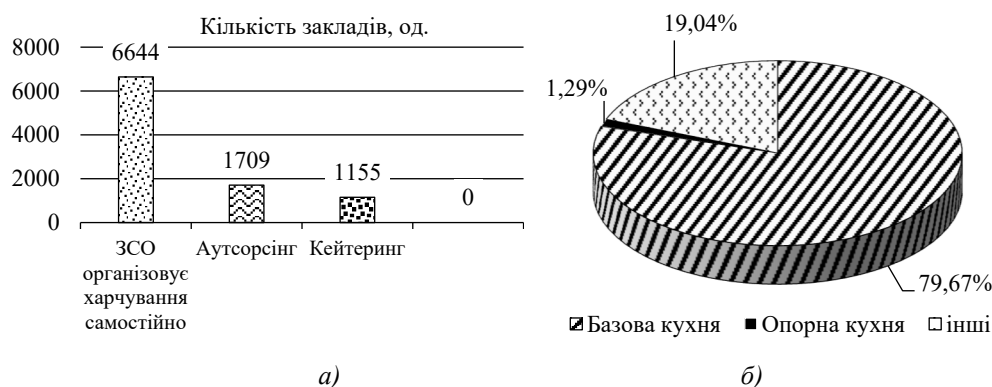

Рис. 5. Кількість і структура закладів загальної середньої освіти в Україні за різними способами та моделями організації харчування станом на 01.06.2024:

- кількість ЗСГО різних способів організації харчування;
- структура ЗСГО з різними моделями організації харчування, які самостійно організовують харчування

Джерело: складено авторами за даними (Знаймо, 2024, 3 липня).

Для покращання матеріально-технічної бази харчоблоків у закладах загальної середньої освіти у 2024 р. у державному бюджеті України передбачено субвенцію на модернізацію харчоблоків сумою 1.5 млрд грн. Відповідно до Порядку надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання обладнання, створення та модернізацію їдалень (харчоблоків) у закладах загальної середньої освіти" (Постанова КМУ № 575, 2024, 17 травня) профінансовано близько 150 проектів ремонту та переоснащення шкільних харчоблоків (Знаймо, 2024, 3 липня).

У березні 2024 р. відкрито фабрику-кухню у м. Буча, будується ще одна у м. Лозова Харківської області. Зазначено, що фабрика-кухня Бучі з початку діяльності щоденно готувала близько 4000 порцій для шкіл та дитячих садків з трьох навколишніх громад. Вартість проекту становила 5.2 млн дол. США разом з закупленим обладнанням та автомобілями для транспортування, які надав донор *The Howard G. Buffett Foundation*. Ці проекти функціонують як пілотні з планами подальшого розширення мережі фабрик-кухонь по всій Україні. Це відкриває можливості для покращання харчування дітей та забезпечує сталість реформи (Знаймо, 2024, 3 липня).

Удосконалення механізму закупівлі харчових продуктів для закладів загальної середньої освіти через систему *Prozorro Market* дало змогу ефективно використовувати кошти місцевих бюджетів для придбання харчових продуктів. Для управлінців та засновників закладів освіти запропоновано інноваційні механізми закупівлі у сфері шкільного харчування, які спрощують та підвищують ефективність тендерних процедур придбання продуктів та послуг харчування (Урядовий портал, 2024, 9 лютого).

За офіційними даними державної наукової установи "Інститут освітньої аналітики", станом на червень 2024 р. кількість учнів, що забезпечені гарячим харчуванням у закладах усіх типів, становить 1 633 266 осіб, кількість учнів, що забезпечені безплатним харчуванням, – 714 099, з них 102 911 внутрішньо переміщених осіб. Тобто більш як 45% здобувачів освіти, які навчаються за очною формою навчання або поєднують очне навчання з дистанційним, забезпечені гарячим харчуванням. Основними причинами незабезпеченості здобувачів освіти гарячим харчуванням є: організація освітнього процесу у змішаному режимі, короткотривале перебування у закладі загальної середньої освіти (до чотирьох годин), відмова батьків від харчування їхніх дітей у школах у зв'язку з особливими харчовими потребами (Знаймо, 2024, 3 липня).

Особливістю реалізації реформи шкільного харчування є зосередження уваги уряду на безоплатному забезпеченні гарячим харчуванням дітей пільгових категорій. Згідно з чинним законодавством передбачена соціальна підтримка дітей, які постраждали від фізичного та психологічного насильства внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ проти України, які втратили одного з батьків, або набули статус дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних та інклюзивних класах, та учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (Закон України № 1768-III, 2022, 16 вересня).

Важливою у підтримці України під час війни є роль ключових партнерів: фінансування реформи шкільного харчування відбувається як з державного та місцевих бюджетів, так і через допомогу міжнародної спільноти. У лютому 2023 р. між Міністерством освіти і науки України та Всесвітньою продовольчою програмою ООН в Україні підписано Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю щодо реалізації програми шкільного харчування. У рамках реалізації Меморандуму Всесвітня продовольча програма ООН надала фінансову допомогу громадам, що дало змогу покращити харчування учнів завдяки пілотному проекту у 58 початкових школах Київської області. У рамках програми ВПП фінансується 30% вартості щоденного гарячого харчування для учнів 1–4 класів (*World Food Programme*, 2024) (табл. 2). Це особливо

важливо в умовах напруженої ситуації з бюджетами територіальних громад, оскільки така допомога сприяє зниженню навантаження на місцеві бюджети та батьківські витрати, забезпечуючи дітей якісним і поживним харчуванням.

Таблиця 2

Етапи реалізації Програми шкільного харчування ВПП ООН

Навчальний рік	Цілі і завдання
2022/23	Відшкодування 50% вартості харчування для 12 000 учнів 1–4 класів у 58 школах Київщини
2023/24	Відшкодування 30% вартості харчування для 102 000 учнів 1–4 класів у 718 школах 13 регіонів
2024/25	Відшкодування 30% вартості харчування для 160 000 учнів 1–4 класів у 16 регіонах

Джерело: складено авторами за (School meals case study: Ukraine, 2024).

Відповідно до Постанови КМУ "Про реалізацію спільного з Всесвітньою продовольчою програмою Організації Об'єднаних Націй проєкту щодо надання фінансової підтримки закладам загальної середньої освіти у 2023/24 навчальному році" (Постанова Кабінету Міністрів України № 572, 2023, 01 червня), коштами ВПП ООН профінансовано 30% вартості гарячого харчування для 102 тис. дітей 718 ЗЗСО у 13 областях України. У 2024/25 навчальному році планується додатково залучити до проєкту школи Запорізької та Харківської областей, загальний бюджет Програми шкільного харчування складає понад 2.6 млрд грн.

Для покращання кадрового забезпечення харчоблоків закладів освіти розроблено професійний стандарт "Кухар закладу освіти", який 5 березня 2024 р. Національна агенція кваліфікацій внесла до реєстру кваліфікацій. З 1 вересня 2024 р. розпочалась підготовка фахівців за цією спеціальністю в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Крім того, у 2024 р. з державного бюджету виділено 576 млн грн на створення навчально-практичних центрів, у тому числі 92.7 млн грн – на кулінарні хаби, які створюються в регіонах. Станом на квітень 2024 р. створено 8 кулінарних хабів в Одеській, Івано-Франківській, Полтавській, Тернопільській, Київській областях. Завдяки субвенції планується створити ще 11 навчально-практичних центрів для сучасної якісної підготовки кухарів (Знаймо, 2024, 3 липня). У травні 2024 р. затверджено Типову освітню програму підвищення кваліфікації керівників закладів освіти "Впровадження реформи шкільного харчування" (Міністерство освіти і науки України, б. д.). Протягом 2024/25 навчального року планується підвищення кваліфікації до 1 тис. керівників, посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців.

До формування культури харчування та втілення принципів збалансованого здорового харчування залучені інститути громадянського

суспільства, зокрема Національна асоціація громадського харчування, соціальний проєкт "Нове шкільне харчування "Cultfood", українсько-швейцарський проєкт "Діємо для здоров'я", швейцарсько-український проєкт "Decide", бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я в Україні, представництво ЮНІСЕФ в Україні, офіс Всесвітньої продовольчої програми ООН та інші (UNICEF Україна. 2021, 20 травня). Створено портал "Знаймо", який став інструментом для навчання та інформування управлінців, освітян, батьків та представників бізнесу про харчування в закладах освіти. Понад 4700 вчителів початкових класів пройшли курс "Здорове харчування" та використовують нові матеріали для навчання школярів раціональному харчуванню (Знаймо, б. д.).

У рамках реформи шкільного харчування, ініційованої першою леді України Оленою Зеленською, Мінагрополітики за підтримки Держпродспоживслужби та проєкту *EU4SaferFood* розробило спеціальні безплатні онлайн-курси. Працівники дитячих їдалень, керівники шкіл можуть пройти навчання щодо практичної реалізації харчового законодавства в закладах освіти. Навчання містить базовий курс "Практичні аспекти виконання закладами освіти вимог харчового законодавства" та поглиблений курс "Впровадження процедур, заснованих на принципах НАССР, на харчоблоках закладів освіти" (*School meals case study: Ukraine, 2024*).

Проведено аналіз можливостей і загроз реформування системи шкільного харчування в Україні за 2023–2027 рр. і розроблено матричне моделювання. На *рис. 6* представлено результати її матричного аналізу.

Результати аналізу можливостей і загроз реформування системи шкільного харчування на 2023–2027 рр. розкривають ключові аспекти як успіхів, так і викликів (*рис. 6*). Серед переваг можна виділити державну підтримку, впровадження сучасних нормативно-правових актів, міжнародну співпрацю з такими організаціями, як ВООЗ і ВПП ООН та фінансування для модернізації шкільних їдалень. Зокрема, партнерство з ВООЗ та Всесвітньою продовольчою програмою ООН сприяє розвитку інфраструктури, забезпеченню безплатним гарячим харчуванням дітей молодших класів і покращенню якості харчування. Проте серед недоліків доводиться зазначити недостатню узгодженість законодавства, фінансову й інституційну недостатність у багатьох громадах та брак кваліфікованих кадрів. Особливо значущою є загроза для здоров'я дітей через недостатність науково-технологічного забезпечення для організації якісного харчування, включаючи дітей з особливими харчовими потребами. Недостатня увага до цього аспекту може сприяти ризику розвитку таких аліментарних захворювань, як надмірна вага й ожиріння, погіршення загального стану здоров'я та супутніх захворювань або дефіцит важливих мікроелементів у дітей. Загрози охоплюють воєнний стан, інфляцію, зношеність обладнання та недостатність фінансування громад. Ці фактори можуть ще більше ускладнити забезпечення якісного та безпечного харчування для школярів, особливо для тих, хто має особливі дієтичні потреби.

Рис. 6. Матричний аналіз реформування системи шкільного харчування в Україні (2024–2027 рр.)

Джерело: розроблено авторами.

2. Аналіз вітчизняних та міжнародних ініціатив сприяння формуванню здорових харчових звичок у дітей і підлітків у закладах освіти України

Знаковою рисою реалізації реформи шкільного харчування є залучення значної кількості стейкхолдерів, насамперед міжнародних і всеукраїнських громадських організацій, що реалізують численні ініціативи, спрямовані на формування здорових харчових звичок у дітей і підлітків, різнопланову підтримку реформи шкільного харчування.

У межах проєкту "*Cult Food*" видано оновлений збірник рецептур для харчування дітей у закладах освіти та оздоровлення (Знаймо, 2024, 15 квітня). Науковим колективом Державного торговельно-економічного університету під керівництвом професора А. Мазаракі спільно з фахівцями лабораторії профілактики аліментарно-залежних захворювань ДУ "Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзеєва НАМНУ" розроблено збірник рецептур страв, кулінарних виробів і напоїв (500 технологічних карт) для харчування дітей шкільного віку для закладів освіти, дитячих закладів оздоровлення та відпочинку й закладів сфери соціального захисту (Мазаракі та ін., 2021). За створення технологій харчової продукції для шкільного харчування фахівцями враховано сучасні принципи здорового харчування та рекомендації ВООЗ щодо забезпечення якісного та здорового харчування у закладах освіти й вимоги чинного Санітарного регламенту (Наказ Міністерства охорони здоров'я № 2205, 2020, 25 вересня) і норм організації харчування у закладах освіти (Постанова Кабінету Міністрів України № 305, 2021, 24 березня). Фахівцями враховано також національні кулінарні традиції, поєднані з інноваціями щодо використання локальної харчової сировини та сезонних продуктів. Це передусім свіжі овочі, зелень, перероблені бобові, пряні трави, горіхи й насіння, цільнозернові види борошна, ягоди, плоди, фрукти, сухофрукти. Розроблено широкий асортимент кулінарної продукції високої поживної цінності, зокрема придатних для харчування дітей шкільного віку, що відповідають вимогам чинного Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти, зокрема холодні страви та закуски, бутерброди з переробленими бобовими продуктами, горіхами, насінням, з овочами; супи-пюре з використанням суміші коренеплодів і рослинних відварів, бобових; січені кулінарні вироби (з птиці, м'яса телятини, яловичини, нежирної свинини, риби) з рослинними начинками (з топінамбура, селери, моркви, гарбуза, солодкого перцю, шпинату з яйцем, зелені тощо); корисні страви і десерти із сиру кисломолочного, желе без цукру з рослинними компонентами (фруктами, ягодами, насінням, горіхами), плодово-ягідні муси, корисні цукати з гарбуза; напої, коктейлі.

Фахівцями ДТЕУ розроблено інноваційні види борошняних і булочних виробів на основі цільнозернового пшеничного борошна, житнього, кукурудзяного борошна та їх сумішей, зокрема на основі безглютенового борошна, з використанням насіння льону, соняшника,

насіння і пюре гарбуза, моркви, буряка, шпинату, селери, топінамбуру. Науковим колективом розробників пріоритетним обрано орієнтир на забезпечення спрямованої біологічної дії на зростаючий організм школяра: харчові продукти мають забезпечувати антиоксидантну, полівітамінну дію, підвищувати захисні сили, сприяти нормалізації перистальтики кишечника та розвитку корисної мікрофлори, росту та відновленню тканин організму, з невисоким глікемічним індексом. Усі технологічні карти збірника включають дані щодо вмісту основних нутрієнтів – білків, жирів, вуглеводів, калорійності, наявності алергенів, що забезпечить доступність даних для інформування дітей, батьків та педагогічного колективу (Мазаракі та ін., 2021).

В європейських практиках відомі різні підходи до моделей організації харчування як здорових, так і дітей з особливими харчовими потребами, що пов'язані з аліментарно обумовленими захворюваннями, ферментативними порушеннями, харчовими алергіями (Pereira-da-Silva et al., 2016). Оскільки проблематика регулювання харчування для дітей з особливими дієтичними потребами є недостатньо відпрацьованою в Україні, то існує нагальна потреба переосмислення підходів до харчування цієї групи дітей. Рівень вітчизняних доробок у напрямі розширення асортименту харчової продукції оздоровчого і спеціального дієтичного призначення для харчування шкільного віку є невисоким. На сьогодні відсутні технології та нормативна документація з виробництва спеціальної продукції для харчування дітей шкільного віку з особливими дієтичними потребами (непереносність лактози, глютену, фенілаланіну, ожиріння тощо) та іншими порушеннями стану здоров'я, для дітей шкільного віку з підвищеними фізичними навантаженнями в закладах освіти, оздоровлення та відпочинку спортивного спрямування. У зв'язку з цим актуальним є розроблення технологій харчової продукції та нормативної документації, що сприятимуть наповненню асортиментного ряду різноманітних груп харчових продуктів для оздоровчого та спеціального дієтичного споживання дітей шкільного віку, зокрема спеціальних харчових продуктів з регульованим нутрієнтним складом (безглютенних хлібобулочних виробів, безлактозної продукції, спеціальних продуктів для дітей із підвищеною фізичною активністю, з ожирінням тощо). Науковці ДТЕУ продовжують ініціативну участь у складі робочої групи МОНУ із розроблення технологічних карт на кулінарні страви і вироби для харчування дітей у закладах освіти, харчової продукції для дітей із особливими дієтичними потребами. Колективом кафедри ресторанних і крафтових технологій у рамках реформи шкільного харчування від початку 2024 р. розроблено 174 технологічні картки для нового збірника рецептур з виробництва кулінарної продукції у школах України.

За підтримки Швейцарсько-українського проєкту *DECIDE* "Децентралізація для розвитку демократичної освіти" у 2021 р. започатковано портал "ЗНАЙМО" – ресурс про здоровий спосіб життя і здорове харчування для дітей та підлітків (Знаймо, б. д.); здійснюється консалтинг

управлінської діяльності в понад 1200 територіальних громадах; створено аналітичні інструменти моніторингу для впровадження реформи шкільного харчування; підготовлені відеокурси та практичні поради "Здійснюємо якісні закупівлі харчування для закладів освіти" та "Основні кроки запровадження системи управління безпечністю харчових продуктів системи НАССР". У 27 громадах відкрито *Summer Clubs* "Ми вдома – в Україні", які організовували активне та змістовне дозвілля й популяризували здорове харчування: протягом 2023 р. охоплено близько 17 тис. дітей шкільного віку, у 2024 р. – ще 10 тис. школярів (*DECIDE*, б. д.). Для популяризації здорового харчування серед дітей шкільного віку, їхніх батьків та педагогічного колективу на порталі "Знаймо" розміщені публікації та відео, у підготовці яких зокрема задіяні студенти і фахівці ДТЕУ (Знаймо, 2022, 1 лютого, а–д).

Унікальна програма комплексного підходу до організації здорового шкільного середовища *Healthy School* реалізована швейцарсько-українським проєктом "Діємо для здоров'я" у 121 школі 5 областей України, до різних видів активностей залучено понад 42 тис. дітей. Програма націлена на збереження здоров'я, формування навичок здорової поведінки та правильного харчування, збільшення рухової активності, створення сприятливого психологічного клімату в школі (Діємо для здоров'я, 2022, 1 квітня). Спільно з представництвом Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) в Україні проведено інформаційно-просвітницьку кампанію "Головне – що всередині" (7.5 млн переглядів); запроваджено онлайн-курс для вчителів "Основи здорового харчування для учнів 1–4 класів" (4.5 тис. учителів); наразі ведеться робота над аналогічним курсом для 5–9 класів. Для найменших українців розроблено курс для дошкільників з НУМО-боксом "Смачно і корисно – це просто і весело" (розповсюджено 19 100 штук) (ЮНІСЕФ та *EdEra*, б. д.).

Висновки

На основі проведеного дослідження реформи шкільного харчування в Україні за 2021–2024 рр. та матричного аналізу реформування системи шкільного харчування на 2024–2027 рр. дійдемо таких важливих висновків. *По-перше*, система шкільного харчування є ключовим фактором державної політики, спрямованим на підвищення якості харчування учнів, що позитивно впливає на їхнє фізичне та когнітивне здоров'я. Це підтверджують державні ініціативи, підтримані міжнародною співпрацею з такими організаціями, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та Всесвітня продовольча програма ООН, а також залученням України до міжнародної Коаліції шкільного харчування (*School Meals Coalition*).

По-друге, необхідно продовжувати розвивати нормативно-правову базу й збільшувати фінансування, що дозволить охопити більшу кількість учнів безплатним гарячим харчуванням та модернізувати технічні умови в школах. Особливу увагу слід приділяти розвитку

кадрового потенціалу через підвищення кваліфікації працівників харчоблоків та впровадження освітніх програм з формування здорових харчових звичок.

По-третє, результати аналізу реформи вказують на необхідність активної участі територіальних громад у покращанні шкільного харчування. Недостатнє науково-технологічне забезпечення та інфраструктурні проблеми залишаються значними викликами, особливо для дітей з особливими харчовими потребами. Вирішення цих питань допоможе стратегічно вдосконалити систему харчування в школах.

Таким чином, з огляду на пріоритетність реалізації реформи шкільного харчування для органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та керівників освітніх закладів, важливими подальшими кроками в нормативно-правовій та управлінській діяльності щодо покращання харчування в закладах освіти будуть:

- збільшення бюджетного фінансування на організацію якісного шкільного харчування, насамперед дітей пільгових категорій та учнів 1–4 класів, забезпечення їх ефективного використання;
- залучення додаткових коштів у національній та іноземній валюті від фізичних й юридичних осіб, резидентів і нерезидентів на відновлення та модернізацію харчоблоків державних та комунальних закладів освіти, покращання якості харчування в закладах освіти;
- розширення кола здобувачів загальної середньої освіти, охоплених безкоштовним гарячим харчуванням;
- удосконалення методики та механізмів закупівлі товарів та послуг для забезпечення якісного шкільного харчування;
- розроблення освітнього змісту, спрямованого на формування харчових компетентностей та навичок здорового харчування у дітей, підлітків та молоді;
- розвиток кадрового потенціалу фахівців, що забезпечують повноцінне здорове харчування в закладах освіти та формування правильних харчових звичок.

У партнерстві з проектом *DECIDE* (б. д.) Міністерство освіти і науки України розробило цифрове рішення для моніторингу потреб реформи. Зокрема, інноваційний освітній додаток "Мрія" допоможе здійснювати моніторинг, а також отримувати інформацію про поживність шкільного харчування. Крім того, для отримання повної картини ефективності впровадження реформи починаючи з 2024 р. будуть проводитися опитування серед відповідного персоналу.

Підтверджено наукову гіпотезу, що за допомогою аналізу можливостей і загроз реформування системи шкільного харчування на 2024–2027 рр. можливо своєчасно ідентифікувати ключові фактори розвитку реформи та сформулювати стратегічні напрями для її вдосконалення. Такі успішні кейси реалізації, як "Смачна школа" у Фінляндії та портал "ЗНАЙМО" в Україні підтверджують важливість інтеграції освітніх програм у реформу шкільного харчування, що позитивно впливає на формування здорових харчових звичок у молодого покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ/ REFERENCE

Celata, F., La Chimia, A., & Lucciarini, S. (2024) Divided plates: unveiling Italy's unequal school food policies. *Space and Polity*, 22:1-21. <https://doi.org/10.1080/13562576.2024.2328580>

Council of the European Union. (2021, June 14). Council Recommendation (EU) 2021/1004 of 14 June 2021 establishing a European Child Guarantee. *Official Journal of the European Union*, L 223/14. <https://eur-lex.europa.eu>

DECIDE. (б. д.). *Summer Clubs – "Ми вдома – в Україні"*. <https://decide.in.ua/rozpochynayemo-vidbirtorytorialnyh-gromad-dlya-organizacziyi-litnih-klubiv-u-mezhah-inicziatyvy-decide-summer-clubs-2024-my-vdoma-my-v-ukrayini>

DECIDE. (n. d.). *Summer Clubs – "We are at home – in Ukraine"*. <https://decide.in.ua/rozpochynayemo-vidbirtorytorialnyh-gromad-dlya-organizacziyi-litnih-klubiv-u-mezhah-inicziatyvy-decide-summer-clubs-2024-my-vdoma-my-v-ukrayini>

Ensaff, H. (2021). Improving adolescents' dietary behaviours in the school-setting: challenges and opportunities. *Cambridge University Press & Assessment*. <https://www.cambridge.org>

European Commission. (2023). *School fruit, vegetables and milk scheme*. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/market-measures/school-fruit-vegetables-and-milk-scheme_en

FAO. (2021). *Latest evidence on impacts of school food environment and multicomponent interventions*. <https://www.fao.org>

FAO. (2022). *Latest evidence on impact and implementation of school-based food and nutrition education interventions*. <https://www.fao.org>

FAO. (2024). *Раціональна організація шкільного харчування: вплив на розвиток дітей та зменшення ризику захворювань*. <https://www.fao.org/nutrition/capacity-development/school-food-and-nutrition/en>

FAO. (2024). Rational organization of school nutrition: influence on children's development and reduction of the risk of diseases. <https://www.fao.org/nutrition/capacity-development/school-food-and-nutrition/en/>

Kuusipalo, H., & Manninen, M. (2023, November). *School Meals Case Study: Finland*. Research Consortium for School Health and Nutrition, School Meals Coalition. <https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/4669535>

Laitinen, A. L., Antikainen, A., Mikkonen, S., Kähkönen, K., Talvia, S., Varjonen, S., Paavola, S., Karhunen, L., & Tilles-Tirkkonen, T. (2023). The "Tasty School" model is feasible for food education in primary schools. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 36(1), 75–85. <https://doi.org/10.1111/jhn.13127>

Mates, E., Lelijveld, N., Ali, Z., Sadler, K., Yarpavar, A., & Walters, T. et al. (2023). Nutrition of school-aged children and adolescents in Europe and Central Asia region: a literature and survey review. *Food Nutr Bull*, 44(1):51-61. <https://doi.org/10.1177/03795721231163021>

Orta-Aleman, D., Zuercher, M. D., Bacon, K. A., Chelius, C., Hecht, C. E., Hecht, K., Ritchie, L. D., Cohen, J. F. W., & Gosliner, W. (2024). Students' Perspectives on the Benefits and Challenges of Universal School Meals Related to Food Accessibility, Stigma, Participation, and Waste. *J Nutr Educ Behav*. 2024 Jun 17:S1499-4046(24)00100-3. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2024.04.011>

Resolution No. 1179 (2023, November 10). "On the Joining of the Government of Ukraine to the International Coalition "School Meals: Nutrition, Health and Education for Every Child". <https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennia-zmin-do-poriadku-realizatsii-eksperymentalnoho-proektu-z-veryfikatsii-subiektyv-t101123>

School meals case study: Ukraine. (2024). *Research Consortium for School Health and Nutrition National Foodservice Association*, School Nutrition Reform Project Office; UNICEF. https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/4672125/1/Stepanyak_Sivak_2024_School_Meals_Case_Study_Ukraine.pdf

STEPS. (2019). Prevalence of noncommunicable disease risk factors in Ukraine 2019. Copenhagen: *WHO Regional Office for Europe*; 2020. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336642/WHO-EURO-2020-1468-41218-56060-eng.pdf>

UNHCR. (2023, September 8). *Education on Hold: Almost half of school-aged refugee children from Ukraine missing out on formal education*. Retrieved August 14, 2024. <https://www.unrefugees.org/news/education-on-hold-almost-half-of-school-aged-refugee-children-from-ukraine-missing-out-on-formal-education>

UNHCR. (2024, July 15). *Ukraine Refugee Situation*. Retrieved August 14, 2024, from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/680>

UNICEF Україна. (2021, 20 травня). Комунікаційна кампанія, формування культури та розвитку принципів здорового харчування: підписано Меморандум у межах ініціативи Олени Зеленської. https://www.unicef.org/ukraine	UNICEF Ukraine. (2021, May 20). Communication campaign, culture formation and development of healthy eating principles: Memorandum signed within the framework of Olena Zelenska's initiative. Available at the link: https://www.unicef.org/ukraine
UNICEF. (2024, April 26). <i>Significant increase in number of children killed across Ukraine this year, as deadly attacks continue</i> . https://www.unicef.org/eca/press-releases/significant-increase-number-children-killed-across-ukraine-year-deadly-attacks	
World Food Programme. (2024). Support for school feeding programmes in Ukraine. United Nations World Food Programme. https://www.wfp.org/news/wfp-supported-more-5-million-meals-ukrainian-schoolchildren-2023-2024-school-year	
Гуліч, М. П., Петренко, О. Д., Любарська, Л. С., Харченко, О. О., & Ященко, О. В. (2019). Організація шкільного харчування: міжнародний та вітчизняний досвід. <i>Гігієна населених місць</i> , (69), 165–172. https://doi.org/10.32402/hygiene2019.69.165	Gulich, M. P., Petrenko, O. D., Liubarska, L. S., Kharchenko, O. O., & Yashchenko, O. V. (2019). Organization of school nutrition: International and domestic experience. <i>Hygiene of populated areas</i> , (69), 165–172. https://doi.org/10.32402/hygiene2019.69.165
FAO. (2024). <i>Раціональна організація шкільного харчування: вплив на розвиток дітей та зниження ризику захворювань</i> . https://www.fao.org/nutrition/capacity-development/school-food-and-nutrition/en	FAO. (2024). Rational organization of school nutrition: influence on children's development and reduction of the risk of diseases. https://www.fao.org/nutrition/capacity-development/school-food-and-nutrition/en/
UNICEF Україна. (2021, 20 травня). Комунікаційна кампанія, формування культури та розвитку принципів здорового харчування: підписано Меморандум у межах ініціативи Олени Зеленської. https://www.unicef.org/ukraine	UNICEF Ukraine. (2021, May 20). Communication campaign, culture formation and development of healthy eating principles: Memorandum signed within the framework of Olena Zelenska's initiative. Available at the link: https://www.unicef.org/ukraine
Держпродспоживслужба. (2021, 8 жовтня). <i>Впровадження системи HACCP допоможе убезпечити школярів від масових отруень – Владислава Магалецька</i> . https://dpss.gov.ua/news/vprovadzheniya-sistemi-haccp-dopomozhe-ubezpechiti-shkolyariv-vid-masovih-otruyen-vladislava-magalecka	State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection. (2021, October 8). <i>The implementation of the HACCP system will help protect schoolchildren from mass poisonings – Vladyslava Mahaletska</i> . https://dpss.gov.ua/news/vprovadzheniya-sistemi-haccp-dopomozhe-ubezpechiti-shkolyariv-vid-masovih-otruyen-vladislava-magalecka
Діємо для здоров'я. (б. д.). <i>Швейцарсько-український проєкт "Скорочення поширеності факторів ризику неінфекційних захворювань (НІЗ) в Україні"</i> . https://actforhealth.in.ua	We act for Health. (n. d.). <i>Swiss-Ukrainian project "Reducing the prevalence of risk factors for non-communicable diseases (NCDs) in Ukraine"</i> . https://actforhealth.in.ua
Закон України № 1768-III "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям". (2022, 16 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14	Law of Ukraine No. 1768-III "On state social assistance to low-income families". (2022, September 16). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14
Знаймо (2024, 3 липня). <i>Дайджест реформи шкільного харчування: напрацювання 2023-2024 роки</i> . https://znaimo.gov.ua/daydzhest-reformy-shkilnoho-kharchuvannia-napratsiuvannia-2023-2024-roky-0	Znaimo. (2024, July 3). <i>Digest of school nutrition reform: Achievements 2023-2024</i> . https://znaimo.gov.ua/daydzhest-reformy-shkilnoho-kharchuvannia-napratsiuvannia-2023-2024-roky-0
Знаймо. (2022, 1 лютого, а). <i>Їжа і здоровий мозок</i> . https://znaimo.gov.ua/izha-i-zdorovy-mozok	Znaimo. (2022, February 1a). <i>Food and a healthy brain</i> . https://znaimo.gov.ua/izha-i-zdorovy-mozok
Знаймо. (2022, 1 лютого, б). <i>Складай раціон розумно</i> . https://znaimo.gov.ua/skladay-ratsion-rozumno	Znaimo. (2022, February 1b). <i>Compose your diet wisely</i> . https://znaimo.gov.ua/skladay-ratsion-rozumno
Знаймо. (2022, 1 лютого, с). <i>Твій здоровий раціон</i> . https://znaimo.gov.ua/tvii-zdorovyi-ratsion	Znaimo. (2022, February 1c). <i>Your healthy diet</i> . https://znaimo.gov.ua/tvii-zdorovyi-ratsion
Знаймо. (2022, 1 лютого, д). <i>Цукор у здоровому харчуванні</i> . https://znaimo.gov.ua/tsukor-u-zdorovomu-kharchuvanni	Znaimo. (2022, February 1d). <i>Sugar in healthy nutrition</i> . https://znaimo.gov.ua/tsukor-u-zdorovomu-kharchuvanni
Знаймо. (2024, 15 квітня). <i>Збірник рецептур страв для харчування дітей в закладах освіти, дитячих закладах оздоровлення та відпочинку та закладах соціального захисту</i> . https://znaimo.gov.ua/Contents/ContentItems/4rm07tk52aq6a092gzvs0bz6n0	Znaimo. (2024, April 15). <i>Collection of recipes for meals for children at educational institutions, children's health and recreation institutions, and social protection institutions</i> . https://znaimo.gov.ua/Contents/ContentItems/4rm07tk52aq6a092gzvs0bz6n0
Знаймо. (б. д.). <i>Платформа про здорове шкільне харчування</i> . https://znaimo.gov.ua	Znaimo. (n. d.). <i>Platform about healthy school nutrition</i> . https://znaimo.gov.ua

Кабінет Міністрів України. (2024, 17 травня). Постанова № 575 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 120". https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a575	Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, May 17). Resolution No. 575 "On amendments to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 16, 2022, No. 120". https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-a575
Кабінет Міністрів України. (2024, 4 жовтня). Постанова № 1145. Деякі питання надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення харчуванням учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти у 2024 році. https://www.kmu.gov.ua	Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, October 4). Resolution No. 1145. Some issues of providing subsidies from the state budget to local budgets for the provision of meals to primary school students of general secondary education institutions in 2024. https://www.kmu.gov.ua
Мазаракі, А. А. та ін. (2021). Збірник рецептур страв, кулінарних виробів і напоїв (технологічних карт) для харчування дітей шкільного віку. Для закладів освіти, дитячих закладів оздоровлення і відпочинку та закладів сфери соціального захисту. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет. 672 с.	Mazaraki, A. A., et al. (2021). Collection of recipes, culinary products, and drinks (technological cards) for the nutrition of school-age children. For educational institutions, children's health and recreational institutions, and social protection institutions. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. 672 p.
Міністерство економіки України. (2020, 8 квітня). Методичні настанови щодо застосування гнучкого (спрощеного) підходу до впровадження процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР). https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8eb61c4c-9fc3-4622-9e3f-a99bfbfd2fee6	Ministry of Economy of Ukraine. (2020, April 8). Methodological guidelines on applying a flexible (simplified) approach to the implementation of procedures based on the principles of the analysis system of dangerous factors and control at critical points (HACCP). https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8eb61c4c-9fc3-4622-9e3f-a99bfbfd2fee6
Міністерство освіти і науки України. (б. д.). Типова освітня програма підвищення кваліфікації керівників закладів освіти за напрямом "Впровадження реформи шкільного харчування". https://mon.gov.ua	Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). A typical educational program for the certification training of heads of educational institutions on the topic "Implementing the school nutrition reform". https://mon.gov.ua
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. (2020, 17 листопада). Наказ № 2347 "Про затвердження Методичних настанов щодо розроблення, запровадження та використання постійно діючих процедур, які базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках в закладах освіти". https://ips.ligazakon.net/document/ME201263	Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. (2020, November 17). Order No. 2347 "On the approval of the methodological guidelines for developing, implementing, and using continuous procedures, which are based on the principles of the analysis system of dangerous factors and control at critical points in educational institutions". https://ips.ligazakon.net/document/ME201263
Наказ МОЗ України № 2205 "Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти". (2020, 25 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text	Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 2205 "Sanitary regulations for institutions of general secondary education". (2020, September 25). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text
Постанова Кабінету Міністрів України № 305 "Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку". (2021, 24 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 305 "On approval of norms and the procedure for organizing nutrition in educational institutions and children's health and recreation institutions". (2021, March 24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF
Постанова Кабінету Міністрів України №572 "Про реалізацію спільного з Всесвітньою продовольчою програмою Організації Об'єднаних Націй проекту щодо надання фінансової підтримки закладам загальної середньої освіти у 2023/24 навчальному році". (2023, 01 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2023-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 572 "On the implementation of a joint project with the United Nations World Food Programme to provide financial support to general secondary education institutions in the 2023/24 academic year". (2023, June 01). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2023-%D0%BF#Text
Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988 "Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року". (2016, 14 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80	Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 988 "On approval of the Concept of implementing state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" for the period until 2029". (2016, December 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80

Розпорядження Кабінету Міністрів України № 990-р "Про схвалення Стратегії реформування системи шкільного харчування на період до 2027 року". (2023, 27 жовтня). https://www.kmu.gov.ua/npas/proskhvalennia-stratehii-reformuvannia-systemy-shkilnoho-kharchuvannia-na-period-do-2027-roku-ta-t271023	Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 990-r "On approval of the Strategy for reforming the school nutrition system for the period until 2027". (2023, October 27). https://www.kmu.gov.ua/npas/proskhvalennia-stratehii-reformuvannia-systemy-shkilnoho-kharchuvannia-na-period-do-2027-roku-ta-t271023
Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1008-р "Про затвердження плану заходів з реформування системи шкільного харчування". (2020, 5 серпня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2020-%D1%80	Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1008-r "On approval of the plan of measures for reforming the school nutrition system". (2020, August 5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2020-%D1%80
Сологуб, О., Зільберт, Є., & Дробот, М. (2021). Основні кроки із запровадження системи управління безпекою харчових продуктів HACCP (ХАССП) у закладах освіти: <i>Порадник для голів та управлінців освітою територіальних громад</i> (Видання 2, доповнене). За заг. ред. В. Полторак, М. Дробот, А. Пуцовой, Н. Сидоренко. Швейцарсько-український проєкт DECIDE – "Децентралізація для розвитку демократичної освіти". Київ: DECIDE. 59 с.	Sologub, O., Zilbert, Ye., & Drobot, M. (2021). Key steps for implementing a food safety management system (HACCP) in educational institutions: <i>A guide for heads and education managers in territorial communities</i> (Edition 2, supplemented). Edited by V. Poltorak, M. Drobot, A. Putsova, N. Sydorenko. Swiss-Ukrainian DECIDE Project – "Decentralization for the Development of Democratic Education". Kyiv: DECIDE. 59 p.
Указ Президента України № 195 "Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі". (25 травня 2020). https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789	Decree of the President of Ukraine No. 195. <i>On the National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School</i> . (2020, May 25). https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789
Урядовий портал. (2024, 9 лютого). <i>Prozorro Market став обов'язковим інструментом для закупівель продуктів харчування</i> . https://www.kmu.gov.ua/news/prozorro-market-stav-oboviazkovym-instrumentom-dlia-zakupivel-produktiv-kharchuvannia	Government Portal. (2024, February 9). <i>Prozorro Market has become a mandatory tool for food procurement</i> . https://www.kmu.gov.ua/news/prozorro-market-stav-oboviazkovym-instrumentom-dlia-zakupivel-produktiv-kharchuvannia
ЮНІСЕФ та EdEra. (н. д.). <i>Онлайн-курс для вчителів про здорове харчування дітей</i> . Міністерство освіти і науки України. https://mon.gov.ua/news/yunisef-ta-edera-zapochatkovuyut-onlayn-kurs-dlya-vchiteliv-pro-zdorove-kharchuvannya-ditey	UNICEF and EdEra. (n. d.). <i>Online course for teachers on healthy nutrition for children</i> . Ministry of Education and Science of Ukraine. https://mon.gov.ua/news/yunisef-ta-edera-zapochatkovuyut-onlayn-kurs-dlya-vchiteliv-pro-zdorove-kharchuvannya-ditey

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що одна з авторів працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Басюк Д., Федорова Д. Реформування системи шкільного харчування в Україні. *Міжнародний науково-практичний журнал "Товари і ринки"*. 2024. № 4 (52). С. 49–72. [https://doi.org/10.31617/2.2024\(52\)04](https://doi.org/10.31617/2.2024(52)04)

Надійшла до редакції 27.08.2024.

Прийнято до друку 05.11.2024.

Публікація онлайн 16.12.2024.